

Sileät ja uurretut. Tilan kuvaukset Henrika Ringbomin romaanissa *Martina Dagers längtan*

Henrika Ringbomin *Martina Dagers längtan* -romaanin (1998) minäkertoja Martina Dager kuvaa työpaikkaansa eli Helsingin keskustassa sijaitsevaa Suomen Pankin rakennusta seuraavasti: ”Tung och sluten tronar sedan själva Banken där mittemot Ständerhuset” (*Martina Dagers längtan*, 11; tästä eteenpäin MDL). Martinan oma pieni työhuone sijaitsee tässä raskaaksi ja sulkeutuneeksi kuvatussa Pankin kivitalossa. Työhuoneesta ja koko talosta tulee teoksen edetessä yhä ahtaammalta vaikuttava tila, josta Martina pakenee pois muualle, toisenlaisiin tiloihin. Aivan kuin Martina olisi saanut työpaikallaan huoneen, johon hän ei mahdu.

Edellä olleessa sitaattissa teoksen kertoja havainnoi näkemiään rakennuksia, niiden sijaintia ja niiden synnyttämiä vaikutelmia – toisin sanoin kertoja kuvaa ympäröivää tilaa ja sen materiaalista rakentumista. Ympäristön kuvauksia Martina tekee koko romaanin ajan. Voikin sanoa, että Ringbomin romaani on jo alkusivuiltaan lähtien hyvin *tilallinen* teos. Se vaikuttaa noudattavan erilaisia tilallisia käytänteitä tarkastelleen Michel de Certeau (2013, 171) toteamusta: ”Jokainen kertomus on matkakertomus – tilan käytäntö.” Tällä lauseellaan de Certeau ohjaa kiinnittämään huomiota siihen, miten kaikki kertomukset rakentavat moninaisia tilan kuvauksia. Kertomukset rakentavat reittejä ja paikkoja käyttämällä erilaisia kerronnallisia keinoja hyväkseen: ne kuvaavat paikkoja ja siirtymisiä paikasta toiseen kehittämällä eräänlaista tilallista kielioppia.

Näin tapahtuu myös Ringbomin romaanissa, jossa tilaan ja sen hahmottamiseen liittyvät kysymykset korostuvat. Romaanissa liikutaan erilaisissa tiloissa ja kuvataan siirtymiä niiden välillä, teos paikantuu niin huoneisiin kuin kaupunkiin, se kuvaa hotellihuonetta tai kerrostaloasuntoa, ravintolaa tai bussia, metsäaukeamaa ja joenrantaa. Tilallisuuden hahmotus liittyy Ringbomin romaanissa elimellisesti myös hahmotuksen tekijään, kertojaan, jonka itseys muotoutuu nimenomaisesti suhteessa kuvattuihin tiloihin. Teoksen kertoja Martina Dager on uraputkessa oleva ekonomi, joka viettää päivänsä tietokoneen ääressä tehden ennustuksia Suomen talouden kehityksestä, hän laskee rahasummia ja rustaa taulukoita. Romaanin aikana Martinassa alkaa kuitenkin tapahtua outoja muutoksia – toisenlainen maailma ja oleminen ikään kuin kutsuvat Martinaa jättämään taakseen tämän rahan merkitsemän kapitalistisen kulttuurin. *Martina Dagers längtan* kuvaa metamorfista prosessia, naisen muuttumista joksikin toiseksi.¹ Teos nostaa esiin myös kysymyksiä naisen sijoitt(aut)umisesta – tai mahtu-

misesta – hänelle määrättyihin tilallisiin koordinaatteihin. Artikkelissani kiinnitän huomion romaaniin juuri tällaiseen tilan kuvaukseen keskittyen.

Ulos ja uuteen

Romaanissa kuvatut tilat eivät toimi tapahtumien taustalla vaan ne tunkevat etualalle. Ne eivät ole yhdentekeviä tapahtumapaikkoja eikä niitä alisteta tarinan käännteille tai juonenkuljetukselle, vaan päinvastoin: tilallisuudesta ja liikkumisesta tilassa tulee keskeistä. Romaani kuvaa ilmestymisajankohtansa Helsinkiä eli 1990-luvun lopun kaupunkia, mutta tunnistettavissa olevaan Helsinkiin sekoitetaan teoksessa kuviteltua kaupunkikuvaa. Romaanissa avautuu jopa mahdollisuus kuvitella jonkekin epämääräiseen tulevaan aikaan sijoittuvaa tilaa. Näin ajatellen Ringbomin teoksen voi liittää Louis Marinin (1984, 8–9) nimeämään utopistisen tekstuaalisen käytänteen perinteeseen. Marinin mukaan tässä perinteessä viitataan mahdollisen tulevaisuuden ja nykyisyyden yhteensovittamiseen ambivalentin kuvauksen kautta. Utopia-termin sisältämä kaksinaisuus ja ambivalenssi (kr. *ou-topos* eli 'ei-paikka' / *eú-topos* eli 'onnellinen paikka') aktualisoituu Ringbomin romaanissa siinä epämääräisyydessä, jolla kuvattua kaupunkia on mahdollista ajatella sekä 90-luvun lopun Helsinginä että jonakin kuviteltuna potentiaalisena tilana.

Palaan artikkelissani myöhemmin Ringbomin teoksen tapaan viitata tulevaan. Tarkasteluni taustalla on kuitenkin myös hyvin toisenlainen traditio, joka sekin yhtä kaikki on sidoksissa tilaan. Vuonna 1989 professori Merete Mazzarella julkaisi vaikutusvaltaisen *Det trånga rummet* -teoksensa, jossa hän nimesi suomenruotsalaisen romaanitradition ahtaan huoneen perinteeksi tutkimuksensa otsikon mukaisella metaforalla. Mazzarella (ks. 1989, passim.) tarkastelee tutkimuksessaan arvomaailmaltaan keskiluokkaisia romaaneja, joiden kuvaama maailma on porvarillisesti itseensä sulkeutuva ja muusta maailmasta sekä yhteiskunnasta irrallaan. Tradition mukaisissa romaaneissa kuvataan kuitenkin myös pyrkimyksiä murtautua ulos ahtaan huoneen rajaamasta todellisuudesta. Näissä usein pikkukaupunkimiljööseen sijoituvissa teoksissa vallitsee yhdenlainen ”klaustrofobinen” tunnelma ja tematiikka, jotka rajoittuvat yhden (mies) hahmon tuntutiloihin.

Huolimatta siitä, että Mazzarella keskittyy teoksessaan analysoimaan tarkemmin seitsemää mieskirjailijan kirjoittamaa romaania, (joiden ilmestymisvuodet ajoittuvat 1880-luvulta 1980-luvulle), ja huolimatta siitä, että samalla metaforalla voisi kuvata hyvin monen eurooppalaisen maan kirjallisuutta², on ahtaan huoneen metaforasta tullut kuin yhdenlainen normi suomenruotsalaisen proosan tarkastelulle. Tarkoitan tällä sitä, miten tutkimuksessa ja historioinnissa suhteutetaan teoksia Mazzarellan luomaan traditioon joko liittämällä teoksia siihen tai irrottamalla teokset siitä.³ Uusimmissa kirjallisuushistorioissa painotetaan kuitenkin sitä, miten erityisesti viimeisten parin kolmen vuosikymmenen aikana ilmestyneissä suomenruotsalaisissa romaaneissa ahdas

huone avartuu eli sekä näkökulmat, kertomisen tavat että teosten atmosfäärit ovat saaneet uudenlaista virettä ja toisia muotoja (ks. Ekman 2014, 280–303; Malmio 2013, 193–216). Henrika Ringbomin *Martina Dagers längtan* kuuluu juuri tähän perinnettä murtavaan suuntaukseen, sillä se ei niinkään pyri kartoittamaan suomenruotsalaista (kieleen nojaavaa) identiteettiä vaan pikemmin pyristelee irti identiteetin kategoriasta minä-kertojan omintakeisessa tavassa kuvata itseään. Ringbomin romaanissa kuvattu keskushenkilön todellisuus ei keskiluokkaisuudesta huolimatta myöskään koskaan ole muusta maailmasta tai yhteiskunnasta irrallaan vaan se on kauttaaltaan länsimaisen maailmanjärjestyksen, suomalaisen yhteiskunnan ja ylipäätään muiden ihmisten läsnäolon läpäisemää todellisuutta.

Ringbomin teos on ns. minän kirjoitusta eli se etenee henkilö-kertojan havaintoja kuvaamalla ja rakentamalla minää tilallisesti muotoutuvana oliona. Romaanin minämuotoisuus kytkee sen myös toiseen suomenruotsalaiselle proosalle ominaiseksi nimettyyn piirteeseen eli Michel Ekmanin (2014, 280) hahmottamaan ”kyklooppiperspektiiviin”, jossa todellisuuden monimuotoisuus rajoittuu yhden, usein minämuotoisen, päähenkilön kielen kautta kuvatuksi maailmaksi. Huolimatta minämuotoisuudesta Ringbomin teos kuitenkin näyttää maailman hyvin monimuotoisena ja kaikkea muuta kuin yksisilmäisenä: ehdotankin kirjoituksessani, että juuri minämuotoisuus mahdollistaa toisenlaisen tilallisen kuvittelun.

Ringbomin romaani murtautuu ulos ahtaan huoneen tradition muurien sisältä. Perinteen murtaminen on myös artikkelini yhdenlainen metodologinen lähtökohta, sillä kirjoituksessani en tarkastele niinkään metaforisoituja ahtaita paikkoja vaan aktuaalisia, konkreettisia ahtaita huoneita eli teoksessa kuvattuja paikkamotiiveja, kuten Martinan työtilaa Suomen Pankin kivilinnassa. Ahdas huone on siis luennassani materiaalisesti kertojan havainnollistama tilallinen kuvaus eikä lukemisen myötä synnytetty metaforinen siirtymä.⁴ Luennassani ahtaasta huoneesta tulee kumouksellinen tila, ilmaisu toisenlaiselle tilalliselle ajattelulle. Siten sitä voisi nimittää myöskin potentiaalisen politiikan eettiseksi tilaksi⁵ eli se antaa tilan kuvitella uudenlaisia suhteita ”minän” ja ”toisen” välille.

Tarkastelussani pyrin ajattelemaan romaanin tilankuvauksia ilmauksina jollekin uudelle. Lukemiseni ei noudata niinkään ”paluun poetiikkaa” (ks. Kurikka 2013, 64) eli en keskity jäljittämään sitä, miten romaanin kuvaukset representoivat reaalimaailmaa. En myöskään tulkitse tiloja ajattelemalla niitä *merkityksinä jollekin muulle* kuin immanentille itselleen – ajatteluni mukaisesti romaani pikemmin luo aktiivisesti ilmaisen erilaisille tilallisille koosteille kuin esittää uudelleen jotakin jo olemassa olevaa. Tarkastelen siis romaanin tilallisia ulottuvuuksia keskittymällä siihen, miten erilaiset tilat ja niihin liittyvät havainnot *toimivat*. Keskeinen kysymykseni artikkelissa onkin, miten käsittelemäni teos rakentaa tilallisia käytäntöjä. Ringbomin romaani ei pelkästään kuvaa ajoittain jopa vastakohtaisiksi hahmottuvia erilaisia tiloja vaan se myös asettaa

minäkertojan – ja jopa lukijan – tekemään valintoja erilaisten tilojen välillä. Tilalliset kysymykset eivät teoksessa myöskään ole pelkästään kertojan havaintojen varassa, sillä tilallisuus ulottuu aina tekstin materiaaliseen tilallisuuteen, typografiseen asetteluun asti. Teoksen tilakuvaukset myöskin muuntuvat ja muuttuvat erityisesti suhteessa kertojan havainnointitapoihin. Kertoessaan Martina ei nimittäin hahmota tilaa pelkästään näköaistiin nojaamalla vaan muut aistit ovat olennainen osa tilanhahmotuksessa. Keskityn siis kysymään: Miten romaani suunnistaa tilassa ja tilallisesti? Miten tiloja havainnoidaan aistimellisesti? Nämä kysymykset ja niiden edellyttämät käsitteelliset puitteet tarkentuvat kirjoitukseni mittaan.

Tilalliset käänneet

Martina Dagers längtan -romaani sijoittuu siis 1990-luvun lopun Helsinkiin. Teoksessa nimetään Helsingin katuja, rakennuksia, patsaita, ja kuljetaan hyvinkin seikkaperäisesti selostettuja reittejä pitkin kaupungin katuja. Teoksessa piiryy kartta, jonka paikat ovat löydettävissä myös reaali maailman Helsinkiä kuvaavista kartoista. Tällaisia paikkoja, joilla on referentiaalinen yhteys kuvitteellisen maailman ulkopuoliseen maailmaan, voidaan nimittää termillä 'geopaikka' (engl. 'geospace'; ks. Tally Jr. 2013, passim.).

Geokritiikiksi nimetty uudehko, erityisesti 2000-luvulla virinnyt tutkimussuunta keskittyikin pitkälti tarkastelemaan juuri tällaisia geopaikkoja painottaen kirjallisuuden referentiaalisuutta, suhdetta reaali maailman maantieteellisiin paikkoihin. Geokriitikot ovat yhdenlaisia kirjallisuuden- ja kulttuurintutkimuksen geokätkelijöitä, jotka etsivät ja löytävät teksteistä karttakoordinaattien mukaisia paikkoja antaakseen niille erilaisia merkityksiä. Ranskalainen Bertrand Westphal, joka on kehittänyt geokriittistä kirjallisuuden- ja kulttuurintutkimusta, painottaa, että geokritiikki keskittyy paikkojen tarkasteluun eikä niihin liittyviin ihmisiin. Geokritiikki toisin sanoin ei ole egosentristä vaan geosentristä tutkimusta. (Ks. Westphal 2015, 112.) Tämä painotus erottaa geokritiikin esimerkiksi humanistisen maantieteen käsityksistä tai fenomenologisesta ajattelusta, jotka korostavat ihmissubjektia tilanäkemyksissään. Humanistisen maantieteen mukaisesti tila muuttuu paikaksi juuri ihmissubjektien sille antamien merkitysten myötä tai ihmisen kokemuksellisuuden kautta. Fenomenologinen ajattelu puolestaan painottaa ns. elettyä tilaa, paikan kokemusta siinä läsnä olevan ja kehkeytyvän ihmisahmon myötä. (Vrt. Prieto 2012, 17–18.)

Tästä ihmiskeskeisestä humanistisesta traditiosta eroaa ratkaisevasti ranskalaisten Gilles Deleuzen ja Félix Guattarin geofilosofinen käsitteistö. Lähtökohtaisesti filosofien tilaa koskevaa ajattelua määrittää näkemys, ettei tilaa tulisi tarkastella pelkästään ihmisiin liittyvänä alueena. Tila on aina myös ei-inhimillisten olioiden aluetta, niin eläinten, koneiden kuin esineiden tilaa. Tehdäkseni eron humanistiseen ajatteluun käytän juuri *tilan* enkä paikan käsitettä pyrkimyksenäni päästä eroon antroposent-

risestä ajattelusta. Näkemykseni mukaisesti Deleuzen ja Guattarin tila-ajattelu sopii Ringbomin romaanin tarkasteluun geokriittistä ajattelua paremmin, sillä geokritiikki keskittyy referentiaaliseen tilaan. Ringbomin romaani kuitenkin pyristelee siitä irti. Deleuze ja Guattari tekevät tilasta myös liikkeessä olevan käsitteen (ks. Dewsbury & Thrift 2005, 89). Se mahdollistaa geokritiikkiä paremmin sen, että tavoitetaan ne käännteet ja liikkeet, joita Ringbomin romaani tekee referentiaalisen ja fiktiivisen tilan välillä.⁶ Deleuzen ja Guattarin mukaan tila syntyy erilaisten olioiden ja ilmiöiden vuorovaikutussuhteiden efektinä (ks. Colebrook 2005, 195), kun taas geokriittisessä tarkastelussa tilasta rakentuu helposti yksittäinen monoliitti, jota tarkastellaan kuin autonomisena, (toki historiallisesti muuntuvana) erillisenä yksikkönä (ks. Prieto 2011, 25).

Ringbomin romaani siis tarkastelee geopaikoiksi nimettävissä olevia tiloja. Martina kuvaa joka-aamuista kävelymatkaansa kotoaan Oikokadulta kohti työpaikkaa Suomen Pankissa. Vaikka hän sanoo usein keskittyvänsä omiin ajatuksiinsa, on matkan varrella asioita, joita hän ei voi välttää huomioimasta: ”Som de stora, tunga byggnader som trycker i en förtätd klunga i andra ändan av min väg. Presidentslottet, domkyrkan, universitetet, statsrådsborgen och de andra. Jag behöver inte se dem alla för att känna deras tyngd.” (MDL, 11.) Presidentinlinna, tuomiokirkko ja muut institutionaaliset rakennukset vaikuttavat Martinasta jopa niin raskailta, ettei hänen tarvitse edes nähdä niitä tunteakseen niiden painon. Lähestyessään Suomen Pankin rakennusta Martina huomaa jännittäneensä hartioitaan ja kiristäneensä leukaperiään. Jännitys helpottaa vasta kun Senaatintorin aukea tila avautuu hänen eteensä, ja kaupunki näyttää toisenlaiselta: ”På trottoarerna stod bageri- och sopbilar parkerade, skräp och graffiti stack mig i ögonen, [--]” (MDL, 12). Martinan havainnot kaupunkitilasta rakentuvat vastakohtaisuudelle, jossa kivisten valtainstituutioiden raskaus eroaa jalkakäytävillä tungeksivista leipomo- ja jäteautoista, roskasta ja graffiteista.

Martinan kuvaaman Helsingin voi käsitteellistää Deleuzen ja Guattarin geofilosofian kautta *uurretuksi tilaksi* (*l'espace strié*). Uurretussa tilassa on kyse järjestelmällisyydestä, jonka puitteissa tila on jaettu rajattuihin osioihin. Nämä osiot muotoutuvat nimettäviksi hahmoiksi, kuten talot, asemakaavat, kadut. Uurrettu tila on mitattavissa ja laskettavissa pisteestä toiseen, ja se uurretaan poliittisen ja ekonominen vallan jakautumisen perusteella. (Ks. Deleuze & Guattari 1988, 478–481.) Martina kulkee romaanissa kotoaan töihin eli pisteestä toiseen maaperään muovattua reittiä eli katuja pitkin. Martina myös hahmottaa kaupunkikävelyjään aina mainitsemalla erilaiset pistekoordinaatit, on sitten kyseessä jokin tietty kadunkulma, nimetty silta tai patsas. Bussimatkoillaan Martina nimeää kaupunginosia, ja ajaessaan omalla autollaan hän nimeää valtatie lähtö- ja päätepisteet. Näin Helsinki on kauttaaltaan uurrettu erilaisiksi osioiksi romaanissa. Kaupunki myös hahmottuu valtainstituutioiden kautta, kuten edellä olevassa sitaatissa nimettyjen valtiollisen, kirkollisen ja taloudellisen vallan rakennusten kautta.

Kapitalistinen ekonominen valta korostuu Ringbomin teoksessa Martinan työn vuoksi. Hän kuvaa työhuonettaan ja siellä tekemäänsä työtä kuin uurrettua tilaa: tilastot asettuvat suoriksi jonoiksi ja raportit ovat tarkasti seulottuina ja dokumentit lajiteltuina omilla paikoillaan. Työhuoneessaan suljetun oven takana Martina tuntee olevansa turvassa ja iloinen sen tarjoamasta mahdollisuudesta järjestelmällisyyteen: "[--] som jag inne på mitt rum ger mig i kast med inflationsförväntningarna. [--] En stringent penningpolitik ger inte bara klirr i statskassan utan avkastar också betagande klara kalkylationer." (MDL, 60.)

Romaanissa tapahtuu kuitenkin tilallinen käänne, joka liittyy sekä referentiaalisuuteen että kaupunkikuvauksen muutokseen. Kuten sanottu, Helsinki kuvautuu teoksessa tunnistettavissa olevaksi Suomen pääkaupungiksi. Mutta Ringbom sekoittaa kuvaamaansa geopaikkaan kuvittelun tilan. Martinan selostamalla kävelyreiteillä nimittäin Mannerheimintien paikalla on kaupunkia halkova joki (ks. myös Lappalainen 2015, 152). Aamuisilla kävelyillään ja yhä useammin myös kesken työpäivän Martina huomaa hakeutuvansa joen rannalle Oopperasillan alle. Sillan alle muodostuu hänen oma tilansa, joka on kaikissa suhteissaan vastakohtainen työhuoneelle Pankissa tai kivirakennusten reunustamille kaduille: "Här under bron finns inga skarpa konturer, färger eller ljus, ingenting som rör på sig eller blinkar. Bara isen med sin ojämnt gråvita, fläckiga yta och brovalvet som välver sig över den." (MDL, 39.) Istuessaan keltaisena virtaavan veden äärellä Martina ei havaitse uurretuille tiloille ominaisia teräviä ääriiviivoja, jotka antavat suljetun muodon erilaisille olioille. Joen rannalla Martina näkee myös lumipalloja heitteleviä pikkupoikia ja asunnottomalta vaikuttavan naisen. He ovat aivan toisenlaisia hahmoja kuin kaupunkikävelyllä näkyvä Kolmen sepän patsas tai Suomen Pankin graniittiportaita vartioiva, mielteliäs Snellmanin patsas.

Tätä muutosta kuvatussa kaupungissa voi tarkastella muutoksena uurretusta tilasta *sileään tilaan* ('l'espace lisse'.) Deleuze ja Guattari (1988, 474–475, 478) kuvaavat uurretun tilan vastapisteeksi sileää tilaa, jolle on ominaista intensiivisyys ja rajojen puute. Sileä tila ei myöskään jaksotu selviksi osioiksi tai jakaudu hierarkkisesti. Nämä kaksi tilallista variaatiota ovat myös muuttuvia: ne muuntuvat toisikseen, jolloin niiden välistä tapahtumista voi pitää metamorfisena prosessina. Ringbomin romaanissa ahdas huone eli Martinan uurrettu työtila alkaa muuttua toiseksi, kun Martinan ajatuksiin ja mieleen alkaa yhä useammin tulla kuvia ja kuvitelmia sileästä tilasta, virtaavasta joesta ja muista erilaisista vesifantasioista. Esimerkiksi istuessaan kotisohvallaan rakastajansa kanssa Martina kokee pehmeän veden tulvan: "Och där på soffan strömmar vatten, varmt och smeksamt, från en lagun bortom tid och rum över oss, och jag blir blöt ända in till hjärtat" (MDL, 62). Deleuzelle ja Guattarille (1988, 481) juuri meri, sen aaltoilevuus ja virtaukset ovat sileä tila *par excellence*. Martinakin alkaa romaanin kuluessa yhä useammin ja useammin tuntea veden kutsuvan: joko Helsingissä virtaava joki tai unissa

vellovat aallot sekä fantasiat vesivirtauksista ja niiden pehmeystä rakentavat Marti-
nassa tapahtuvaa muutosta tiukan järjestelmällisestä ekonomiaisesta joksikin muuksi.

Käännettä uurretusta tilasta sileään tilaan voi hahmottaa myös toisella tavalla eli kuvittelun, tarinoinnin kautta. Henrika Ringbomin romaani nimittäin yhtäältä kutsuu lukijaa mukaan kartoittamaan kovin tutulta vaikuttavaa Helsinkiä. Tältä osin Ringbom on tekijänä kuin konkreettinen kartantekijä, joka piirtää tarkan kulkureitin kaupungin sisään. Mutta samanaikaisesti Ringbom eksyttää Helsingin tuntevan lukijan muuntaes-
saan kaupungin karttaa. Tilallinen hahmotus toimii teoksessa siis kahtaalle viistäväällä tavalla kuin Louis Marinin (1984, passim.) tutkimassa utopistisessa tekstuaalisuudessa, jolle on ominaista juuri kuvan kahtalaisuus: kartanpiirtämisen yhtäaikainen tuttuus ja vieraus, referentiaalisuus ja imaginaarisuus kirjoittavat näkemykseni mukaisesti esiin Helsingin kaupunkiin ujuttautuvan potentiaalisuuden muuttua toisenlaiseksi tilaksi.⁷ Kuvauksen kaksinaisuus tekee kaupunkitilasta kaikkea muuta kuin jähmeän rakenteen – tilasta tulee tapahtuma. Deleuzen tilakäsityksistä kirjoittava Tom Conley (2005, 258) kiinnittää huomion siihen, miten taiteilijan tehtävä on tehdä näkyväksi ei-paikkoja ('non-places'⁸) luovan manipulaation kautta. Kirjoittaessaan Helsinkiin joen, sekoittaes-
saan reaalia maailman Helsingin tilaan kuviteltuja siltoja ja kulkuväyliä Henrika Ringbom tekee juuri sitä: hän kirjoittaa esiin arkipäivän todellisuuteen limittyvät ei-paikat, jotka ovat joko kuviteltuja tai olemassa oleviin paikkoihin sisältyvä potentiaalinen, tulevaan viittaava ulottuvuus.

Aistien havainnot

Ringbomin teosta lukiessa huomio kiinnittyy myös siihen tapaan, jolla Martina kertoo itsestään. Itseä koskevat havainnot ovat analogisia tilakuvausten kanssa ja ne muuttu-
vat samoin tavoin kuin kuvaukset muutoksista uurretun ja sileän tilan välillä. Martina kuvaa itseään kuin jotakin taloa, katua tai kävelyreittiään; aivan kuin hän olisi itselleen jokin kolmannessa persoonassa ilmaistavissa oleva materiaallinen olio huolimatta minä-
muotoisuudesta. Martina kuvaa itseään esimerkiksi näin: ”Jag ser mitt ansikte speglas i den mörka bussrutan. En blek oval utan individuella drag, med svarta hål för ögon och mun. Som en ansiktsmask, men en mask som just då inte har någonting att dölja [–].” (MDL, 43.) Tämä sitaatti tuo olennaisesti esiin sen, minkälaisena Martina kokee itsensä ennen kuin hänessä alkaa tapahtua muutos järjestelmällisestä naisesta kohti jotakin muuta. Sitaatissa Martina näkee kasvonsa heijastuksena ikkunassa, ja ikkunaan piirtyvät kasvot ovat kuin naamio, jolla ei ole yksilöllisiä piirteitä mutta joihin on uur-
rettu silmien mustat aukot ja suu.

Kun Martina kuvaa työhuonettaan, Suomen Pankin kokoustilaan tai kaupunkia, hän tekee sen ensisijaisesti näköhavaintojen kautta. Näköaisti, katse, visuaaliset havainnot ovat Martinalle ominaisia sekä itseä että uurrettuja tiloja kuvatessa:

Jag är visserligen påklädd och sminkad när jag stänger ytterdörren bakom mig, men min blick känns fortfarande bar och neutral. Den bekanta gatstumpen från porten ner till Snellmansgatan, spårvagnarna, bilarna, mänskorna, duvorna passerar mina näthinor på ett nästan fysiskt sätt. Så fort jag förlorar dem ur sikte försvinner de ur mitt medvetande. (MDL, 28–29.)

Martina nimeää katseensa paljaaksi ja neutraaliksi, samanlaiseksi kuin hän kuvaa työhuoneensa tyhjyyttä. Sen sijaan kuvatessaan seisomistaan joen äärellä Martinan katse on toisenlainen: ”Min blick famlar över den jämna tunga gråheten men fastnar ingenstans.” (MDL, 39). Sileässä tilassa hänen katseensa ei enää kiinnity mihinkään, toisin kuin uurretuissa tiloissa. Jokikin tosin uurtuu näköhavainnon kautta rajatuksi kouruksi, uurretuksi tilaksi, kun Martina katselee sitä kauempaa: ”Men ån rinner gulgrå och trög genom stan. Jag lutar mig mot räcknet och ser ner på den smala rännen som den reduceras till djupt där nere under bron vid Tre Smeder. Solen står lågt, och nästan inget ljus når längre dit ner mellan husmassorna.” (MDL, 64.)

Deleuze ja Guattari (1988, 493) nimittävät uurretua tilaa optiseksi tilaksi – toisin sanoen se hahmotuu katseen kautta ja useimmiten myös välimatkan päästä. Sen sijaan sileää tilaa hahmotetaan haptisesti eli koskettamalla ja tunnustelemalla. *Martina Dagers längtan* -romaanissa kuvaukset muuttuvat tilojen mukaan. Kertoja havainnoi paikkoja joko näköaistiin nojautuen tai myös kuulemista ja kosketusta painottaen. Nämä erot tilakuvauksissa kytkeytyvät Martinan persoonallisuudessa tapahtuviin muutoksiin. Tätä voi nimittää Eric Prietoa (2011, 23–24) mukaillen tilalliseksi suuntautumiseksi, jopa suunnistamiseksi, jossa kerronta kytkee tilaan sijoittautumisen persoonallisuuden tematiikkaan.

Uurretuissa tiloissa Martina suunnistaa näköhavaintojen perusteella. Sen sijaan uurretun tilan muutosta sileäksi tilaksi kuvataan erityisesti kuulemisen kautta. Joen rannalla keskellä kaupunkia istuva Martina kuulee sekä kaukaisia että läheisiä ääniä: ”Trafiken dånar och viner alldeles ovanför och samtidigt långt, långt borta. Det dova bruset närmar sig och försvinner igen. [--] Jag låter mig upplösas, utplånas, gå upp i bruset, som tonar av men kommer igen och tonar av och kommer igen och sluter sig kring mig.” (MDL, 40.) Hetken kuluttua Martina kuulee toisenlaisen äänen, kuin pulputuksen tai kujerruksen: ”Jag griper tag i det surrande ljudet, jag fäster mig vid det, för en stund rör jag mig med det genom trafikens dån.” (MDL, 40.) Äänten samanaikainen läheisyys ja kaukaisuus, kuulemisen voimakkuus saavat Martinan kuin sulautumaan äänimaastoon.

Kuvatessaan liikenteen ääntä Martina alkaa toistaa ilmaisua (”tonar av men kommer igen och tonar av och kommer igen”). Tämä virkkeeseen sujahtava toisto poikkeaa Martinalle ominaisesta tavasta käyttää kieltä. Martina nimittäin kertoo pääsääntöisesti suhteellisen lyhyitä päälauseita käyttäen, täsmällisyyteen ja selvyYTEEN pyrkien. Martinan kertomisen rytmi on säännöllistä, ajoittain hakkaavaakin lyhydessään. Martinan

tilallinen suunnistus näkyy siis myös tekstin materiaalisessa tilallisuudessa, tekstin tyografisessa tilassa: Martinan lyhyet lauseet on ajoittain painettu riveille yksittäin, jolloin virkkeet näyttävät irrallisilta, tauotetuilta. Martinan yleisimmin käyttämä tapa kertoa pyrkii hänen ammattiminänsä mukaisesti asiallisuuteen ja neutraaliuteen, joka alkaa vaikuttaa jopa konemaiselta ilmaisulta: se on kuin automatisoitunutta kielenkäyttöä, josta on riisuttu ihmismäiset persoonalliset vivahteet. Martina ei selittele tapahtumia, ei kiertele tai kaartele vaan hän toteaa asiat ”niin kuin ne ovat”.

Romaanissa ei selitellä myöskään Martinassa tapahtuvia muutoksia, vaan ne ”vain” kuvataan. Ja juuri siksikin lukiessa alkaa kiinnittää huomiota muutoksiin kuvauksen *tavoissa*. Romanin mottona on kaksi sitaattia kahdesta eri teoksesta. Toinen on Aino Kallaksen *Sudenmorsiamesta* (1928) ja toinen Hermann Hessen *Arosudesta* (1927). Nämä teokset antavat Martinan muutosprosessille transtekstuaaliset suuntimet (vrt. Lappalainen 2015, 158–159). Kallaksen Aalo kuulee Diabolus Sylvarumin, metsän hengen houkuttelevan kutsun ja Hessen Harry Haller jakaantuu kahdeksi erilliseksi minäksi, ”yö- ja päiväpuoleksi”. Martinassa ei kuitenkaan tapahdu näkyvää muutosta vaikkapa sudenkaltaiseksi olennoiksi, mutta häntäkin alkaa kutsua Helsingin ulkopuolinen metsä yhä useammin, yhä voimakkaammin. Tämän metsän kuvaus sisältää muutoksia niin Martinan kerrontatavassa kuin tekstin materiaalisessa tilallisuudessa.

Ensimmäisellä kerralla Martina ajautuu metsään kuin vahingossa. Jokin impulssi, jota hän ei selitä, saa hänet hyppäämään bussiin. Sen päätepysäkki on asutuksen ulkopuolella. Ainoana matkustajana Martina jää päätepysäkillä pois ja hieman nolostuneena bussikuskin ihmettelevistä katseista Martina ryhtyy kävelemään kohti metsää kuin olisi alun perinkin ollut sinne menossa. Martina ei muista, milloin viimeksi olisi ollut metsässä ja siksikin hän on kummissaan, jopa hieman peloissaan työntäessään puiden oksia pois tieltään ja edetessään syvemmälle metsään. Puiden ja risujen keskelle avautuu tyhjä laakea tila, aukio. Martina koskettaa aukiolla olevan suurimman kannon pintaa, tuntee sen kosteuden, mutta yhtäkkinen nakutus rikkoo metsän hiljaisuuden. Sen aikaansaama säikähdys terästä naisen aistit: ”Jag hör mitt hjärta hamra mot bröstbenet och blodet bulta i tinningarna. Jag vädrar skogens dofter av förruttnelse och knoppande löv. Den kalla, fuktiga luften stryker över mitt ansikte och mina händer, och en hård kant på stubben som jag sitter på skär in i mitt högra lår.” (MDL, 71.) Martina kuulee jopa oman verensä sykinnän, hän haistaa maatuneen metsän ja versovat lehdet, hän tuntee kannon kovan reunan reisillään.

Kohtauksessa Martinan havainnoimana metsäaukeasta tulee taktiili haptinen tila, joka hahmottuu enimmäkseen muutoin kuin näkemisen kautta, tuntemalla, koskettamalla, kuulemalla. Metsästä Martina lähtee pois yhtä nopeasti kuin hän sinne päätyi, mutta hän unohtaa salkkunsä aukiolle. Salkun (tiedostetusta tai tiedostamattomasta) unohtamisesta Martina saa syyn palata aukiolle uudelleen ja uudelleen, kesken työpäivän ja yhä useammin. Salkku toimii teoksessa mielenkiintoisena poikkeavuutena,

sillä se saa jopa symbolisia ulottuvuuksia. Kiinnittyyhän salkku esineenä Martinan työhön: se sisältää raportteja ja asiapapereita. Näin ollen salkku toimii myös kiinnikkeenä rahataloudenhoidon ja koko Suomen Pankin hallitsemaan ekonomiseen valtaan – salkku toimii kapitalistisena merkinä kuin vahvistaen sitä, että markkinatalous on tunkeutunut suomalaiseen metsään ja luontoon.

Salkku joka tapauksessa saa Martinan palaamaan aukiolle. Seuraavilla kerroilla Martinan kuvaus tuntemuksista ja aistimuksista muuntuu yhä enemmän, lopulta niin, että myös tekstin materiaallinen tilallisuus muuttuu. Eräällä kerralla Martina kuvaa, miten hän pissaa metsäaukiolla ja miten siitä syntyvä haju saa hänet tuntemaan itsensä pikkutyöksi: ”Eller snarare, den får mig att känna mig som om jag var utan ålder. För ett ögonblick är det som om inte bara min ålder utan också allting annat som jag har vant mig vid att tänka på som jag, sådant som kvinna, professionell och självständig, släppte taget.” (MDL, 127.) Metsäaukiolla, oman eritteensä ja metsän hajujen kyllästävässä tilassa Martina on hetken aikaa ilman kiinnikkeitä ikäänsä, sukupuoleensa tai ammatti-identiteettiänsä.⁹ Tämän aistimuksia tulvivan hetken myötä Martinassa tapahtuu metamorfinen muutos joksikin toiseksi, ja muutos tehdään selväksi myös materiaalisella tasolla, rivien ja sanojen asemoinnilla:

Ut glider en kropp på huk bakom en enbuske. Den vädrar
i den fuktiga, svala luften, stirrar på skogen som badar i
månsken och ser
fält av mörker och ljus
och i dem minsta rörelse.
Dofterna böljar som moln utan namn
och träffar direkt med en kraft
som får mig att resa mig snabbt
och dra upp byxorna. (MDL, 127.)

Kohtauksessa Martinan aiemmin asiallisesti asemoitu proosateksti alkaa toimia poetisena tekstikulkuna kuin runo. Martinasta tulee kohtauksessa jotakin *muuta*, jotakin inhimillisestä pois liikkuvaa: hänestä tulee vain esiin liukuva ruumis, keho, (”ut glider en kropp”), jolla ei ole muita kiinnikkeitä kuin hajuaistin kautta syntyvä suhde tilaan. Ihmisen ruumiiseen viittaavat (sukupuolittavat) ääri viivat katoavat, mutta niiden tilalle tuleva ruumis ei määrity myöskään miksikään tarkkarajaiseksi ei-inhimilliseksi olioksi, kuten eläimeksi. Voikin ajatella, että kohtaus pikemmin kirjoittaa esiin *liikkeen* inhimillisen ja ei-inhimillisen välillä kuin antaa niille rajoja tai piirteitä. Samoin voi sanoa tekstin materiaalisesta ja tilallisesta muutoksesta: se tekee muutoksesta tilallisen tapahtuman, joka korostaa eroa täsmällisesti asemoidun ja poeettisesti asettuvan tekstin välillä.

Vastaavankaltaisia kohtauksia Martina ei tämän jälkeen kuvaa. Viimeisillä kerroilla metsäaukiolle tullessaan hän kohtaa aivan toisenlaisen tilan. Salkkua ei enää ole metsässä viittaamassa kapitalistiseen maailmaan. Sen sijaan Martina havaitsee vaaleansini-

sena” tai ”alkutilaisena” olomuotona, saati feminisoituna. Nämä Stenwallin huomiot ovat varteenotettavia.

Ringbomin romaanissa rakentuu kuitenkin joko–tai -asetelma, ja se rakentuu nimenomaisesti tilallisesti ja tilan kuvausten kautta. Romaani esittää Martinalle vaihtoehtoina JOKO uurretun maailman TAI sileän tilan. Vaikka teoksessa ahtaan huoneen uurrettu tila muuntuu osittain sileäksi tilaksi eli järjestelmälliseksi kuvatun vallan kaupungin keskellä kulkee joki, voi Martina valita vain jommankumman tiloista. Tilat kuvataan teoksessa eettisinä tiloina: ahdas huone kytkeytyy kapitalismin taloudellista tuottavuutta painottaviin arvoihin, kun taas metsäaukea liitetään toisenlaisiin, luontoa kunnioittaviin arvoihin. Tosin tulevan ajan kuvastimena teos kallistuu pessimismiin, sillä metsäaukio alistetaan laajenemaan pyrkivän uurretun tilan alaiseksi kaatamalla puita alas, jotta ihmisten maailma saisi lisää tilaa. Martina valitsee sileän tilan jäämällä joen partaalle sillan alle. Uurretussa kaupungissa on piilopaikkoja, kuten sillan alapuoli, jotka mahdollistavat toisenlaisen tilallisuuden, sileyden.

Kirjoitukseni yksi ehdotus on, että minämuotoisuudesta huolimatta Henrika Ringbomin romaani ei tarjoa ”kykloopin” yksisilmäistä perspektiiviä maailmaan vaan romaani kuvaa monimuotoisesti ympäröivää todellisuutta. Martina Dager on minäker-toja, mutta hän ei vello egosentrisesti minässään. Martinan kuvaukset itsestään tilassa suunnistavana hahmona välttävät kaikenlaista minän korostusta – tämä vaikutelma syntyy Martinan tavasta käyttää kieltä ja tehdä havaintoja. Hän on havaintojen tekijä, mutta hän neutralisoi minuutensa minimiin. Martina on erityinen, mutta hänen erityisyytensä ei ole henkilökohtaista. Juuri tätä ulottuvuutta Martinan hahmossa ja kerrontatavassa pidän viittauksena potentiaalisuuteen, mahdollisuuteen olla jotakin muuta kuin erilaisten identiteettikiinnikkeiden (kuten Martinalla salkku tai käsilaukun pikku tavarat tai koko ahtaan huoneen maailma) hallitsema ja rajaama olento.

Martina Dagers längtan -romaanin osoittaa selvästi, miten tilalliset kysymykset ovat aina yhteiskunnallisia ja taloudellisia käytäntöjä. Vaikka romaani on yhden henkilön kertoma ja kokema tarina, sen kerronnalliset ratkaisut, kuten tekstuaalisen tilallisuuden muutokset, osoittavat, miten tila on myös esteettinen kategoria. Erityisesti romaani tekee tilasta eettisen kysymyksen, alueen, jossa pikemmin korostuu suhde minän ja toisen välillä minän painottamisen sijasta – Martinan tapa toimia minäkertojana aktualisoi tämän.

Romaanin loppuriveillä Martina seisoo joen rannalla. Hän näkee siellä naisen, joka on myös – syystä tai toisesta – uurretun maailman ulkopuolella. Nainen keräilee roskia, joiden päällä hän on nukkunut. Nainen katsoo Martinaa silmiin ja nyökkää. Martina nyökkää takaisin kuin tunnistuen naisessa itsensä kaksoisolion. Sileän tilan valinta merkitsee myös yhteiskunnan ulkopuoliseksi asettumista. Sen valinnan Martina tekee itse, omasta halustaan.

Viitteet

¹ *Martina Dagers längtan* -romaanin olisi hedelmällistä tarkastella myös keskittymällä keskushenkilön tilassa tapahtuviin metamorfiisiin muutoksiin hyödyntämällä Gilles Deleuzen ja Félix Guattarin luomia *alueistamiseen* (territorialisaatio) kytkeytyviä käsitteitä, kuten *reterritorialisaatio* (uudelleen alueistaminen), *deterritorialisaatio* (hajauttaminen) ja *pakoviiva*. Nämä käsitteet kytkevät yhteen tilan ja subjektiviteetin rakentumisen. Ringbomin romaanin voisi lyhyesti kiteyttää jopa ns. klassiseksi pakoviiva-tekstiksi, jossa nomadinen subjekti kiinnittyy tiettyyn vakiintuneeseen ja vakaaseen territorioon (esim. Martinan työhuone, jossa Martina subjektivoituu uranaiseksi). Tämä alue reterritorialisoituu romaanissa toistuvissa työhuonekuvauksissa. Siihen alkaa kuitenkin ujuttautua vakautta hajottavia virtauksia, pakoviivoja (esimerkiksi työhuonekuvauksissa Martinassa alkaa tapahtua muutoksia, jotka vievät hänen subjektiviteettiaan pois uranaiseksi kohti jotakin outoa), jotka johtavat lopulta deterritorialisaatioon (esimerkiksi kuvaus Martinasta metsäaukealla oliona, joka kadottaa kaikki inhimillisyyteen viittaavat ominaisuudet tai romaanin päättymisen tilanteeseen, jossa Martina luopuu kaikista entiseen itseensä viittaavista esineistä). Deleuzen ja Guattarin territorio-käsitteistä onkin käytetty paljon tilallisia kysymyksiä pohdittaessa – itse olen käyttänyt käsitteitä esimerkiksi Algot Untolan tekijyyttä tarkastelevassa tutkimuksessani (ks. Kurikka 2013) ja Monika Fagerholmin *Diva*-romaanin käsittelevässä artikkelissani (ks. Kurikka 2016). Tässä artikkelissani tahdon kuitenkin keskittyä filosofien muihin tilaa koskeviin käsitteisiin. Territorialisaatio-käsitteitä myös johtaa helposti ajattelemaan Ringbomin(kin) teosta subjektin tai identiteetin kautta – ja sitä tahdon välttää siksikin, että romaani rakentaa pakoviivaa pois identiteetistä.

² *Finsk Tidskriftissä* ilmestyneessä, Mazzarellan teosta kriittisesti tarkastelevassa arviossa Björn Meidal (1990, 64) kiinnittää huomiota siihen, miten ahtaan huoneen metaforaa tuskin voi liittää erityisesti suomenruotsalaisen kirjallisuuden ominaisuudeksi: ”Svagheten med metaforen ”det trånga rummet” är naturligtvis uppenbar. Säger den egentligen något specifikt om den finlandssvenska litteraturen? Kan den inte genom sin tänbarhet och måntydighet appliceras på många litteraturer och språkområden?”

³ Mazzarellaan viitataan uusissa tutkimuksissa esimerkiksi otsikoinnilla: *Suomen nykykirjallisuus I* -teoksessa Kristina Malmio (2013, 193) otsikoi oman kirjoituksensa ”Suomenruotsalainen kirjallisuus – ahdas huone avartuu”, *Finlands svenska litteratur 1900–2012* -teoksessa puolestaan on kirjoitus otsikolla ”Det trånga språkrummets dilemma” (Ekman 2014, 303). Tuva Korsström kiistää ahtaan huoneen tradition koskevan hänen käsittelemiään kirjailijoita *Från Lexå till Glitterscenen* -teoksessaan. Korsström (2013, 12) kuvaa suomenruotsalaista nykykirjallisuutta seuraavasti viitaten sekä Mazzarellan *Det trånga rummet* -teokseen että Thomas Warburtonin *Åttio år finlansvensk litteratur* -tutkimukseen (1984): ”Den är varken ”provinsiell”, ”borgerlig”, eller ”dålig”, för att citera tidigare omdömen.”

⁴ Ringbomin teoksen voi kytkeä Mazzarellan metaforisoimaan perinteeseen, mutta nimenomaisesti perinnettä rikkovana teoksena. Naiskirjailijana Ringbom tosin on liitettävissä perinteeseen heikoin lenkein, etenkin jos traditiota tarkastellaan kirjaimellisen ahtaasti.

⁵ Tämän artikkelin puitteissa määritän etiikan suhteellisen löyhästi. Tarkoitin etiikalla sitä, että ns. hyvän elämän periaatteet koostuvat suhteesta ja suhtautumisesta Toiseen.

⁶ Bertrand Westphalin geokritiikki sopii erinomaisesti esimerkiksi vertailevaan kirjallisuudentutkimukseen, jossa tarkastellaan eroja ja yhtäläisyyksiä vaikkapa tietyn kaupungin representaatioiden välillä.

⁷ Topi Lappalainen tarkastelee Ringbomin romaania käyttämällä hyväkseen geokritiikkiä. Ringbomin romaanin tapa sekoittaa reaali maailman Helsingin kuvaukseen kuviteltuja elementtejä johtaa Lappalaisen (2015, 152) puhumaan Westphaliin nojaten ”heterotooppisesta interferenssistä” eli häirinnästä – eli reaali maailman kaupunkikuvauksen uskollista toistamista kerronnallisin keinoin häiritään ja sekoitetaan ottamalla mukaan fiktiivisyyttä. Kärjistäen tämä näkemys ”interferenssistä” implikoi ajatusta, jonka mukaisesti kirjallisuus tekee väärin *kuvitellessaan* reaali maailman paikkaa toisenlaiseksi. Samalla tämä häirinnäksi nimeäminen esittää oletuksen, että reaali maailman tilat voisivat olla – esimerkiksi näkökulmasta riippumatta – kuvattavissa vain yhdenlaisina, oikeina.

⁸ Ei-paikat (*non-lieux*) ovat ranskalaisen antropologin Marc Augén (1995, 77–79) mukaan tiloja, joita ei voi määrittellä relationaalisesti tai historiallisesti eikä niitä voi liittää identiteettiin. Ei-paikkoja ovat esimerkiksi erilaiset liikkumiseen liittyvät paikat, kuten rautatiet tai moottoritiet, tai hotelliketjut, huvipuistot tai langattomat nettiyhteydet. Conley käyttää ei-paikan käsitettä väljemmin ja se tarkoittaa lähinnä ’ei-merkittäväksi nostettua tilaa’.

⁹ Kirjoittaessaan Ringbomin romaanista Åsa Stenvall (2001, 155–156) liittyy sen romantiikan ajan kirjallisuuden luontonäkemyksiin ja erityisesti siihen, miten yhteys luontoon on keino päästä eroon kulttuurin asettamista pakotteista. Stenvallin mukaan Martinan kokema ”liukuminen osaksi luontoa” muistuttaa niin Goethen nuoren Wertherin luontokokemuksia kuin Rousseau’n *Julie, ou La Nouvelle Héloïse* -teosta. Itse en ajattele Martinan kokemaa muutosta niinkään luontoon sulautumisena vaan pikemmin muutos korostaa inhimillisessä väistämättä olevan ei-inhimillisen esiintuloa.

¹⁰ Semiokapitalismi on Félix Guattarin (esim. 2009, 244–264) käsite, jolla hän viittaa post-fordilaiseen kapitalismiin. Käsite viittaa siihen, miten kapitalismi muuttaa materiaaliset esineet immateriaaliksi symboleiksi, semioottisiksi merkeiksi. Ringbomin romaanissa Mercedes Benz -logolla varustettu peitto on juuri tällainen symbolinen merkki, joka ei tarvitse konkreettista esinettä eli autoa – vaan ainoastaan sen logon – viittaamaan tietynlaiseen taloudelliseen asemaan.

Lähteet

Kaunokirjallisuus

Ringbom, Henrika 1998. *Martina Dagers längtan* [= MDL]. Helsingfors: Söderström & C:o Förlags AB.

Tutkimuskirjallisuus

Augé, Marc 1995. *Non-Places. Introduction to an Anthropology of Supermodernity. (Non-Lieux. Introduction à une anthropologie de la surmodernité, 1992.)*. Transl. John Howe. London & New York: Verso.

de Certeau, Michel 2013. *Arkipäivän kekseliäisyyden tavat. 1: Tekemisen tavat. (L'invention du quotidien – 1. Arts de faire, 1990)*. Suom. Tapani Kilpeläinen. Tampere: niin & näin.

- Colebrook, Claire 2005. The Space of Man: On the Specificity of Affect in Deleuze and Guattari. Ian Buchanan & Gregg Lambert (eds), *Deleuze and Space*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 189–206.
- Conley, Tom 2005. Space. Adrian Parr (ed.), *The Deleuze Dictionary*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 257–259.
- Deleuze, Gilles & Guattari, Félix 1988. *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia II*. (*Mille plateaux. Capitalisme et schizophrénie II*, 1980.) Transl. Brian Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Dewsbury, John David & Thrift, Nigel 2005. 'Genesis Eternal': After Paul Klee. Ian Buchanan & Gregg Lambert (eds), *Deleuze and Space*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 89–108.
- Ekman, Michel 2014. Prosa: Bred epik och nyanserad novellkonst. Michel Ekman (red.), *Finlands svenska litteratur 1900–2012*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Stockholm: Bokförlaget Atlantis, 280–303.
- Guattari, Félix 2009. "Capital as the Integral of Power Formations". Sylvère Lotringer (ed.), *Soft Subversions. Texts and Interviews 1977–1985*. Introduction by Charles J. Stivale. Transl. Chet Wiener & Emily Wittman. Los Angeles: Semiotext(e), 244–264.
- Korsström, Tuva 2013. *Från Lexå till Glitterscenen. Finlandssvenska tidsbilder, läsningar, författarporträtt 1960–2013*. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
- Kurikka, Kaisa 2013. *Algot Untola ja kirjoittava kone*. Turku: Eetos.
- Kurikka, Kaisa 2016 (forthcoming). "Becoming-Girl of Writing. Monika Fagerholm's DIVA as Minor Literature". Kristina Malmio and Maria Österlund (eds), *New Territories of Being. Critical Readings of the Works of Monika Fagerholm*. Helsinki: SKS.
- Lappalainen, Topi 2015. A Forest on the Edge of Helsinki: Spatiality in Henrika Ringbom's Novel *Martina Dagers längtan*. Lieven Ameel, Jason Finch & Markku Salmela (eds), *Literature and the Peripheral City*. New York and Hampshire: Palgrave Macmillan, 149–163.
- Malmio, Kristina 2013. Suomenruotsalainen kirjallisuus – ahdas huone avartuu. Mika Hallila, Yrjö Hosiaisuus, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä & Jussi Ojajarvi (toim.), *Suomen nykykirjallisuus I. Lajeja, poetiikkaa*. Helsinki: SKS, 193–216.
- Marin, Louis 1984. *Utopics. The Semiological Play of Textual Spaces*. (Utopiques: jeux d'espaces, 1973.) Transl. Robert A. Vollrath. New York: Humanity Books.
- Mazzarella, Merete 1989. *Det tränga rummet. En finlandssvensk romantradition*. Helsingfors: Söderström & C:o Förlags AB.
- Meidal, Björn 1990. Den finlandssvenska litteraturen – ett trångt rum? *Finsk tidskrift* 1990 (2–3), 63–69.

- Prieto, Eric 2011. Geocriticism, Geopoetics, Geophilosophy, and Beyond. Robert T. Tally Jr. (ed.), *Geocritical Explorations. Space, Place, and Mapping in Literary and Cultural Studies*. New York and Hampshire: Palgrave Macmillan, 13–28.
- Prieto, Eric 2012. *Literature, Geography, and the Postmodern Poetics of Place*. New York & Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Stenwall, Åsa 2001. *Portföljen i skogen. Kvinnor och modernitet i det sena 1900-talets finlandssvensk litteratur*. Helsingfors: Schildts.
- Tally Jr., Robert T. 2013. *Spatiality*. London and New York: Routledge.
- Warburton, Thomas 1984. *Åttio år finlandssvensk litteratur*. Stockholm: Alba.
- Westphal, Bertrand 2015. *Geocriticism. Real and Fictional Spaces*. (La géocritique: réel, fiction, espace, 2007.) Transl. Robert T. Tally Jr. New York & Hampshire: Palgrave Macmillan.